

ko | lo
= bo

vrije school

SPROOKJES, TAAL, BEWEGEN OP DE VRIJE SCHOOL

De antroposoof Rudolf Steiner geeft een visie op onderwijs die op de Vrije Scholen wordt uitgevoerd. In zijn visie speelt beweging een belangrijke rol. Beweging is de basis van de taalontwikkelingen; een rijkdom aan bewegingservaring geeft een rijke taalschat. In dit artikel behandelt Jannie Möller eerst beknopt de belangrijkste ideeën van de Vrije School. Wat is het verschil tussen spelen en werken? Wat is de relatie tussen beweging, taal en denken volgens de opvattingen van de Vrije Scholen?

Daarna volgt een beschrijving van taalactiviteiten in de kleuterklassen van de Vrije School 'De IJssel'. Onder het kopje 'De eerste jaren van de lagere school' vertelt de schrijfster hoe deze taalactiviteiten doorgaan.

Jannie Möller begeleidt een aantal Vrije Scholen als medewerkster van het APS (Algemeen Pedagogisch Studiecentrum).

In 1919 stroomden kinderen van arbeiders en antroposofen de eerste Vrije School binnen. Rudolf Steiner stichtte in Stuttgart de eerste Vrije School voor kinderen van de werknemers van de Waldorf Astoria Cigarettenfabriek, maar ook andere kinderen hadden toegang.

Het doel van de school was: optimale ontplooiing van de leerlingen en verbetering van de ontwikkelingsmogelijkheden op cultureel niveau, wat doorgaans alleen kinderen van goed gesitueerden ten deel valt. Doordat van meet af aan ook kinderen uit 'betere' milieus de school bezochten, kon de sociale gelijkwaardigheid direct praktijk worden in de klas.

De voor ons onderwerp belangrijkste ideeën van Steiner zijn de volgende:

Het individu

Het leidend principe is het respect voor het individu. Dit betekent voor de leerkracht dat zijn onderwijskundig en pedagogisch handelen gericht is op de mogelijkheden en de intenties van het kind. Mislukt iets in de klas, dan meent de leerkracht: 'Ik ben de eerst aangewezen om een oplossing te vinden. Het kind reikt mij de oplossing aan, maar in een vorm die ik zelf moet ontcijferen'.

Heel kort: leerkrachten moeten aan zichzelf werken om op waardevolle wijze met de kinderen om te gaan.

Spelen-werken

Er is geen verschil tussen de ernst die het spel van

het kind kan hebben en de ernst van de volwassene ten opzichte van zijn werk. Het echte verschil tussen het spel van het kind en het werk van de volwassene is, dat het werk wordt bepaald door doelen die van buiten af opgelegd worden. Het spel ontstaat vanuit de spontane opwelling van het kind. 'De enorm belangrijke taak van het onderwijs (Volksschule) is, het spel geleidelijk over te doen gaan in werk. Wanneer men een praktische oplossing heeft voor het vraagstuk: hoe kan het spelen tot werken worden herschapen, dan beantwoordt men eigenlijk het fundamentele probleem van het onderwijs.'¹

Ontwikkelingsfasen

De ontwikkeling van het kind tot het 21e jaar verloopt globaal in drie grote fasen van zeven jaar.

In de eerste fase is de ontwikkeling vooral gericht op lichamelijke groei. Tegelijk wordt de basis gelegd voor het goed kunnen functioneren van de wilskracht. In deze fase is het kind zeer gevoelig voor de bewegingen en gebaren in zijn omgeving. Het oriënteert zich op zijn omgeving in spelende nabootsing van die gebaren en bewegingen.

In de tweede fase is de ontwikkeling gericht op het ritmische systeem van ademhaling en bloedsomloop. De verhouding tussen ademhaling en polsslag verandert. Het kind is in deze periode gevoelig voor beeld en fantasie door het gesproken woord, in het bijzonder wanneer dit rijmt, ritmisch is en maat heeft. Het kind oriënteert zich uit zichzelf op zijn medemensen door het gesproken woord na te bootsen.

In de derde fase worden jonge mensen gevoelig voor gedachten en begrippen. Zij proberen aan de hand hiervan een eigen mening te vormen.

Samenvattend:

nul tot zeven jaar:

oriëntatie op beweging en gebaar;

zeven tot veertien jaar:

oriëntatie op het gesproken woord;

veertien tot eenentwintig jaar:

oriëntatie op begrippen en gedachten.

In de eerste zeven jaren vinden we deze drie fasen nog eens in het klein: in de baby- en peuterperiode treedt het bewegingsspel op de voorgrond; daarna, omstreeks het derde jaar, bloeit de fantasie in het spel op; later wordt het spel realistischer en doelgerichter.

Beweging, taal, denken

Beweging is de basis van de taalontwikkeling. Taalontwikkeling is de basis van de denkontwikkeling. Een rijkdom aan bewegingservaring geeft een rijke taalschat. Steiner zegt het zo: 'Terwijl de mens opgroeit en zich verbindt met de fysieke wereld, ontwikkelt zich zijn innerlijk zo, dat deze ontwikkeling allereerst uitgaat van de geste, het gebaar, van bewegingssituaties. Binnen het organisme ontwikkelt zich vanuit een samenspel van bewegingen de spraak. Uit de spraak ontwikkelt zich de gedachte.'²

Kleuter- en lager onderwijs op De IJssel en de J.F. Kennedy-school

De Vrije School De IJssel en de J.F. Kennedy-school werken samen in verband met een project 'taal en nieuwe basisschool'. Wekelijks komen de teamleden van beide lagere scholen en van de kleuterklassen bijeen om de achtergronden en de praktijk van 'taal-doen' samen te bespreken. Voor het departement is er een Voortgangsrapportage d.d. januari 1981 opgesteld.³ In het volgende deel zijn citaten uit de interne verslaggeving van Erica Schram opgenomen.

Wellicht ten overvloede: vier-, vijf- en zesjarigen vormen tezamen één leefgroep.

Kleuteronderwijs

Sprookjes

De leidster vertelt een bepaald sprookje een of twee weken lang iedere dag. De kinderen zitten in de kring met de leidster. De verteltrant is eerder optimistisch, 'objectief verhalend', dan spannend en dramatisch. De letterlijke tekst van Grimm (e.a.) is meestal uitgangspunt. De leidster leest niet voor maar vertelt het sprookje (uit het hoofd). Van de grootste betekenis zijn de gebaren van de leidster tijdens het vertellen. De kinderen bewegen spontaan met haar mee.

Het is opvallend hoe gretig en gemakkelijk de kinderen zo'n sprookje opnemen. Heel wat begrippen die in de vertelling voorkomen worden niet uitgelegd, maar zijn de kinderen duidelijk door het begeleidend gebaar van de leidster en door de context. Al meelevend nemen de kinderen een heel scala van gebaren en begrippen in zich op. Ze kennen tenslotte het sprookje woord voor woord en spreken het onder het vertellen, bijna zonder het zelf te merken, mee.

Toneelspelletjes

'Het taalgebruik wordt verder gestimuleerd door het spelen van de sprookjes en de speciale verhalen naar aanleiding van bijvoorbeeld de herfst, Sint Maarten, kerstfeest.' Wanneer de tijd dáár is, spelen we zo'n stuk elke dag weer. Ieder kind kan dan één keer die rol hebben, die het juist zo graag zou willen spelen. Door de rolwisseling wordt het toneelstuk bezit van ieder kind.

De leidster vertelt of spreekt iedere dag alle rollen. Als het kind zelf zijn rol uit gaat spreken, is dat natuurlijk fantastisch en vooral bij de oudere kleuters zie je dat veel gebeuren. Ook gaan ze thuis, in het vrije spel, vaak het toneelstuk spelen waarmee ze op school bezig zijn. Ik heb dit bij Skadi zelf heel leuk kunnen zien. Haar kleuterjuf deed het spel van de 'rijke herfst' en Skadi verkleetde haar poppen, zocht de benodigde bladen en speelde het spel. Ze verzette de poppen en speelde alle rollen voor ze, nét als juffie deed, het klopte allemaal perfect. Natuurlijk zijn er ook kinderen die zelf iets brengen in hun rol, zoals bijvoorbeeld vorig jaar met het kerstspel. Een jongen wilde steeds de rol van de boze herbergier spelen die Jozef en Maria geen plaats geeft maar ze met scheldwoorden van zijn deur jaagt.

Ik merkte dat hij zelf de tekst wilde uitspreken, wat nog heel weinig gebeurde in onze jonge klas. 'Kom maar binnen', zei de boze herbergier, 'het is vol, maar ik maak nog wel een plaatsje vrij.'

Ambachtsspelen

Allerlei spelletjes met gebaren, zoals 'zo draait de molen'. Maar er is meer.

Allerlei ambachtelijke handelingen kunnen in de klas worden uitgevoerd. Met een echte korenschoof in de klas kunnen de kinderen dorsen; met een koffiemolen kan het graan worden gemalen. Het meel wordt tot deeg en het deeg gaat in de oven en wordt tot brood — in de klas.

Er wordt geprobeerd in de kleuterklassen heel veel echt te laten gebeuren. Het kind leeft en beweegt mee met een intensiteit die niet te evenaren is.

Kringspelletjes

De kringspelletjes zoals 'Groen is gras', 'In Holland staat een huis', 'Zakdoekje leggen', 'Ik Heb een mooie bloemenmand', bevatten een schat aan begrippen die een kleuter door het doen gaat begrijpen.

'Hij dwaalt buiten de kring, wordt opgenomen in

het veld, zwaait met zijn hoed, stamp met zijn voet. Hij is de kleine moedige springer in het veld, die toch alles nabootste, opneemt, juist omdat alles echt gebeurt. Eindeloos herhalen schept vreugde en meedoen.'

Versjes voor handen en vingers

Hiervoor geldt hetzelfde als voor de kringspelen, doch nu wordt de fijnere motoriek in het geheel betrokken. 'Een duim is de mol, die wordt verjaagd door de pink; de pink zijn de muizen.'

Het Vrije spelen

'Het vrije spel biedt het kind enorm veel aan actief taalgebruik.'

Bij het vrije spel zijn weinig beperkingen. Alle meubels mogen verplaatst worden. Het spelmateriaal is eenvoudig: banken, rekjes, doeken, poppen, denneappels, mandjes, enz.

De leidster observeert het spelgedrag en houdt een wakend oog over alles. Tijdens het vrije spel worden de kinderen niet gestoord, ze verwisselen van plaats door het hele lokaal. Ze hoeven het speelgoed niet op te ruimen; er zijn geen afspraken over aantal kinderen en tijdsduur met betrekking tot het speelgoed.

Het opruimen geschiedt zelf als spel. Nu doet de leidster mee. Alles wordt als het ware op zijn plaats getoverd, meestal zingend door de hele groep, terwijl de handen overal helpen waar zij kunnen. Wie dit niet gezien heeft, zou het niet voor mogelijk houden.

Het ene moment 'is het kind botenbouwer, dan weer treinmachinist. De fantasie van de kinderen werkt aanstekelijk, zodat ook schuchtere nieuwe kinderen meegesleept worden met de huttenbouwers, poppenmoeders en kabouterkinderen en al heel snel ook hun mondje roeren.'

Zingen van liedjes

De liedjes zijn fijntjes, meestal pentatonisch. Dat wil zeggen dat in deze liederen halve toonsafstanden ontbreken; bijvoorbeeld in de ladder van C-majeur ontbreekt dan de f en de b. Een mooie verzameling liederen vindt men in 'De gouden Poort' van B. Gradenwitz van Bemmelen (uitgeverij Vrij Geestesleven). Daarnaast worden natuurlijk alle Hollandse kinderliedjes gezongen en gespeeld. Ze worden tegelijkertijd gezongen en met armen en handen uitgebeeld.

Omgaan met spreuken

Het zeggen van een spreuk op een bepaald moment van de ochtend is een heel speciale wijze van omgang met taal. De eerbied voor het gesproken woord en de betekenis ervan zijn hier het allerbelangrijkste. Bijvoorbeeld een gedicht van Gezelle:

*De zonne gaat op,
de zonne gaat neer,
de zonne gaat op en gaat onder;
standvastiglijk heen,
standvastiglijk weer,
standvastiglijk werkt zij dat wonder.*

Hierdoor wordt het verband tussen mens en de kosmos beleefd, wordt de basis gelegd voor verwondering en bewondering.

Poppenkast

Het poppenkastspel bindt de inhoud van het verhaal op bijzondere wijze aan het bewegingsaspect. Via de poppenkast betreedt het kind een toverwereld vol karakteristieke gebaren.

Wandelingen

Tijdens de bijna dagelijkse wandeling kan het kind naar allerlei dingen kijken: bloemen, herten in het park, steentjes in het zand, schepen op de rivier. Leidster en klas kunnen genieten en samen praten over alles dat ze zien. Dit stimuleert het kind enorm in zijn taalontwikkeling.

Tijdens het kleuteronderwijs wijdt de leidster het kind op fantasievolle wijze in de omringende wereld in. Zij geeft de kinderen de kans om zoveel mogelijk te spreken en te bewegen. Zij stimuleert spontane opwellingen die door de situatie (voordoen van de leidster) en de omgeving (gereedschap, speelmateriaal, wandelingen) naar buiten treden. Zij verhindert dat het kind ervaringen en gevoelens onderdrukt.

De fantasie in de kleuterleefgemeenschap werkt aanstekelijk. De herhaling — in het dagritme, in het jaarritme (feesten, verjaardagen) geeft een gevoel van vertrouwen, schept vreugde.

De eerste jaren van de lagere school

De lagere school bestaat uit klassen van jaargroepen; geen zittenblijvers en geen leerstofjaarklassensysteem. Het onderdeel spreken bestaat uit een aantal activiteiten zoals: toneelspel, kringspel, ambachtsspelen, aftelrijmpjes voor handen

en vingers, zingen van liederen, omgaan met spreuken, wandelingen en soms ook het kijken naar of spelen in de poppenkast. Het programma heeft veel gemeen met dat van de kleuterklas.

Alleen het vrije spel is van het rooster verdwenen en heeft plaatsgemaakt voor de culturele vaardigheden: schrijven, lezen, spellen.

Het nu volgende praktijkvoorbeeld uit een van de eerste drie klassen is geen standaardvoorbeeld, het móet niet absoluut zo; het geeft echter wel duidelijk aan in welke richting men werkt. (De les-elementen worden niet chronologisch weergegeven, daar ze door en naast elkaar worden gehanteerd.)

De leerkracht vertelt de fabel van de twee koppige bokken die tegelijk over de brug wilden.

De fabel wordt gespeeld.

De leerkracht zet de korte fabel op rijm en leert de kinderen het gedicht klassikaal aan.

Twee kinderen spelen de fabel op deze tekst, terwijl de klas het aanvullende spreekkoor vormt.

Behalve aan het spel van de bokken, wordt veel aandacht besteed aan maat, ritme en rijm van het koor. Op deze wijze spreekt de leeftijd — volgens de ervaring van de Vrije School — het meest direct tot het gevoel. De kinderen lopen al sprekend de maat van de tekst, terwijl zij met hun handen het ritme aangeven.

De fabel wordt met kleurekrijt op het bord geschreven en zo fraai mogelijk geïllustreerd.

De kinderen schrijven met kleurpotlood in een kleurschrift met de leerkracht mee en illustreren eveneens hun tekst. (Maar zelden bootst nu een kind de leerkracht na — de illustraties zijn een verrassing voor hem/haar.) Vlugge kinderen helpen langzamere om het werk gelijk met de klas af te krijgen. Tegen de tijd dat ieder de tekst wel uit z'n hoofd kent, wordt er klassikaal van het bord of uit de schriften 'voorgelezen'. Dan noemt de leerkracht enkele woorden uit het gedicht en laat telkens een kind één of meer woorden aanwijzen. Belangrijk is vooral de stemming in de klas. Er heerst eigenlijk een soort ernstige feeststemming. De kinderen worden alleen voor het bord geroepen om iets te laten zien dat ze wél kunnen. Alleen die kinderen komen woorden aanwijzen die ze kunnen vinden, waarbij de klas het gebeuren in spanning volgt. Daarna laat de leerkracht letters uit de woorden aanwijzen. Wie niet aan de beurt is geweest krijgt een glansrol als bok, waarna de gehele fabel feestelijk wordt gereciteerd.

Spreeken, schrijven, lezen en spellen komen in één

gevoelsverband samen.

Tot zover een voorbeeld uit Zutphen van de wijze waarop vertellingen, rijmen, zinnen in een zinvol verband kunnen worden aangeboden en ver-

werkt.

Als afsluiting van de praktijkbeelden hieronder het overzicht van de taalactiviteiten (in algemene vorm) uit de Zutphense projectaanvraag.

Overzicht taalactiviteiten in kleuter- en lager onderwijs (eerste klassen)

	<i>kleuteronderwijs</i>	<i>lager onderwijs</i>
vertelstof	sprookjes in hoofdzaak	sprookjes met overgang naar in gewikkelder sprookjes (eerste klas), fabels en legenden (tweede klas), bijbelse verhalen (derde klas)
spreken	rijmpjes, liedjes, versjes voor handen en vingers, etc. samen meevertellen met de leidster samen dezelfde rollen spelen zelden: individueel toneelspel	gedichten, liedjes, versjes voor handen en vingers (eerste klas), individueel navertellen van het verhaal, samen toneelspelen en individueel een rol vervullen
schrijven	geén schrijfonderwijs zeer veel aandacht voor vrije vormgeving in tekenen en schilderen (geén invuloefeningen) de eigen vormgeving gaat bij 'schoolrijpheid' een zekere volmaaktheid vertonen (zie ook 'Kindertekeningen' van M. Strauss)	in aansluiting aan het vrije tekenen leren de kinderen via grote 'letterbeelden' het schrijven het schrift behoudt in de eerste drie jaren teken- en schilder kwaliteiten
lezen	geén leesonderwijs door het beleven van verhalen wordt de fantasie gestimuleerd die de voorwaarde is voor het latere leesgenot het samen beluisteren en bekijken van respectievelijk klanken en beelden oefent de concentratie nodig voor het lezen	pas als het kind enigszins kan schrijven, leert het kind lezen eerst worden teksten met elkaar gelezen hieruit ontwikkelt zich het individueel lezen van zelf geschreven woorden, zinnen of opstelletjes tenslotte worden gedrukte teksten gelezen er zijn géén prestatie-eisen i.v.m. overgang of andere vorm van selectieve waardering
spelling	een kind dat woorden gaat schrijven, wordt dat niet verboden het wordt ook beslist niet aangemoedigd op fout of goed wordt niet gewezen	van nagebootste goede spelling via waardering voor gewoonten, zoals bijvoorbeeld een spelling, komen tot zelfstandig hanteren van de nu gangbare schrijfwijze

Integratie

De gegeven lesvoorbeelden illustreren mijns inziens duidelijk hoe de ideële grondslagen in de praktijk doorwerken.

In de kleuterklas geldt dat het vrije spel soeverein is. De vrije stroom van binnenuit — de spelstroom — wordt niet door opdrachten gebonden.

In de eerste klas is er, ondanks een aansluitend programma, een totaal nieuwe situatie. De kinderen zijn namelijk nieuw! Dat wil zeggen, de lichamelijke opbouw eraart rond het zevende jaar een bepaalde afronding en de fantasie komt nu losser van de directe behoeften van het organis-

me. Voor het eerst kunnen de kinderen 'leren', dat wil zeggen: hun fantasie beschikbaar stellen voor opdrachten.

Het gaat niet om 'naäpen' van de leerkracht maar om onder zijn enthousiaste leiding op eigen creatieve wijze de opdrachten uit te voeren. Zoveel kinderen, zoveel uitwerkingen, geen voorgevormde 'goede' oplossingen. De spontaniteit van de kleuter gaat mee naar de lagere school. Intellectuele training is wel eerder mogelijk, maar een creatieve persoonlijke inzet van het kind is over het algemeen gebonden aan de rijping die omstreeks het zevende jaar optreedt. Steiner waarschuwt tegen intelletualisering van het kleuteron-

derwijs. Het schaaft volgens hem de gezondheid, de fantasie en de creativiteit.

Het eerste leren op de lagere school wordt zo ingericht, dat de stroom van binnenuit, de spelstroom, actief kan worden in het leerproces. Dit geschiedt in hoofdzaak door wat de vertelling, het gesproken woord, oproept – leerboeken worden niet gebruikt. Opdrachten uitvoeren is op deze wijze een volwaardige vervanging van het vrije spelen; het is een overgangsvorm tussen het vrije spel en werk. Men staat versteld met hoeveel plezier kinderen werken aan opdrachten waarbij zij hun fantasie kunnen gebruiken. Toch zijn er

tijdens de lessen telkens intermezzo's waarbij de leerkracht teruggrijpt op de behoefte aan beweging en nabootsing. De oriëntatie op het gebaar uit de kleutertijd gaat geleidelijk over naar wat het woord oproept.

Het moge duidelijk zijn dat de verworvenheden van het kleuteronderwijs doorwerken in de eerste klassen van de lagere school.

Dat kleuter- en lagere school zich in één gebouw bevinden, dat de teams gezamenlijk vergaderen en elkaar dagelijks ontmoeten, dat men elkaars kinderen kent, is naast de ideële band zeer belangrijk voor het tot stand komen van een pedagogische gemeenschap.

Noten

- 1 *Die pädagogische Praxis vom Gesichtspunkte geisteswissenschaftlicher Menschenerkenntnis* Dornach 15-22 april 1923, Troxler Verlag, Bern 1956, p. 76.
- 2 *Der pädagogische Wert der Menschenerkenntnis und der Kulturwert der Pädagogik* Rudolf Steiner Verlag, Dornach 1965, p. 43.
- 3 Voortgangsrapportage Taal en nieuwe basisschool, verkrijgbaar bij J. Möller, APS.